

Doba dominantních případně dominantně soupeřících směrů pravděpodobně natrvalo skončila - ačkoliv co o budoucnosti víme: čas dominujícího existencialismu, strukturalismu, neomarxismu je nenávratně pryč a v jejich sociální roli, vlivu a působnosti je neostrukturalismus či poststrukturalismus nevytlačí (pokud o to vůbec usiluje). Intelektuální dominantu nevidím (postmodernismus na ni aspirovat nemůže), a zřím-li jí přece, netěším se s z ní. Reálná sociální i duchovní proměna souvisí totiž spíše s novými technologiemi, což ví každé malé dítě (doslova), s technologiemi, které proměňují interpersonální vztahy více než komunikační systémy: z hlediska sociálního efektu jsou nesrovnatelně vlivnější než všechny duchovní proudy současnosti dohromady (o to genetice nehodlám učinit zmínku). Co však vím jistě, je to, že sociologická zkoumání sociálních souvislostí nových komunikačních technologií jsou u nás (!) zanedbána, podceňena a bagatelizována, případně redukována na nepřilíš objektivní tlachání o škodlivosti reklamy, případně o něco objektivnější sdělení, že dělat modeling je strašně usilovná práce, která si vyžaduje celého člověka. Jenomže reklama stejně jako povídání o modelingu (autech, sexu, pracích prostředcích) jsou založeny na principu repetice, permanentního, byť jakkoliv obměňovaného opakování. Takže - my opravdu žijeme ve světě nápodoby (téměř nám netřeba baudrillardovských simulákrů) - prachobyčejné nápodoby, o níž psal na počátku století Gabriel Tarde, která je zmnožena technologií, jejíž podstatě a smyslu přestávame rozumět. A právě proto to bude ona - nápodoba - která bude stále víc ovládat nás. Pozor: ale to neznamená, že to nutně musí být vždycky špatný svět. Opakování je věc málokdy únavná a na mozkové závitky zvláštní požadavky neklade. Moje kategorická teze ale vychází z normálního rozdělení populace: 30 % mladých a 15 % dospěláků se pasivní imitace bude týkat jen okrajově.

Předepisovat jakkoliv vlídně mladým, na co upřít pozornost, prostě nejde, nechce-li se člověk mého věku zesměšnit. Bez velkých nároků na normativní přísnost doporučuji s přirozeným studem člověka, který vyrostl v jiné kultuře : připustit existenci jiných druhů hudby, než je rytmizovaný zvuk pralesa, slušněji - vzít na vědomí evropskou hudební tradici, snažit se nevytěšňovat minulost (ona se vytěšnit nakonec stejně nedá), nevěřit kadejaké prostoduchosti - od zázračného léčitelství a hubnutí bez diety po zázračné hodnoty románů, desek, CD či filmů, které byly právě vyhubnovány za hit týdne, měsíce, roku, a kategoricky uvěřit, že existují prověřené hodnoty, jimž se dá skutečně důvěřovat a na než se lze spolehnout: zde hledej, zde pátrej, zde nalézej! Je to strašně těžké a trvá to dlouho.

Tzvetan Todorov, V mezní situaci. Knižka, kterou budu předepisovat jako povinnou sociologickou četbu, kniha, která depatetizuje hrdinství (jakoby toho bylo v naší postheroické době třeba), aby mu přisoudila tím větší význam nejen v dějinách, ale v každodenní současnosti. Je to kniha o holocaustu a přitom neopakuje snad jedinou ze známých pravd, je to kniha o největší tragédii našeho století, která ale nikde nepřipustí, aby se výpověď o ní proměnila v sošnou mrtvolnost. Todorov nikde nepotřebuje vykřikovat, že nacismus a komunismus jedno jsou - on dokládá, dokumentuje a svědčí o tom, že tyto dva systémy (nezávisle na sobě a z jiných ideových pohnutek) vytvořili soustavu mezních situací, jež jsou pro normálního člověka nezvladatelné - a tím se neodvolatelně provinily. Bez ohledu na ideové pohnoutky - zahrnaly milióny lidí tam, kde člověk prostě nikdy nesmí stát, do situace poníženého, bezbranného a bezmocného.

V MEZNÍ SITUACI

TZVETAN TODOROV

Mladá fronta Praha, 2000

(...) Svědci tedy nejsou z principu postižitelní právně; zato je však můžeme pokládat za odpovědné mravně. Netvoří stejnorodou skupinu; mohli by sme je spíše rozdělit do několika soustředných kruhů podle vzdálenosti od původců zla.

V prvním kruhu je nejdůvěrnější okolí právně odpovědných osob: jejich rodina, blízcí. Ti se skutečně nemohou uchýlovat k argumentu, že nevěděli: měli takřikajíc první řadu; hledají si tedy argumenty jiné. Jeden z nejčastějších je ten, že sice pociřovali lítost nad tím, co se dělo, nemohli však nijak pomoci. „Je to hrozné, ale člověk je bezmocný,“ říká blízký svědek Stanglově ženě, a manželka jednoho příslušníka SS pracujícího v „ústavu“ euthanasie: „Bylo to samozřejmě strašné, ale co my sme proti tomu mohli dělat?“ K této primární odevzdanosti přistupuje ještě strach z trestu. Jaký smysl má protestovat, když to obětem nepomůže a svědka to zničí? Tento dvojitý argument je pro totalitní režimy charakteristický jednak proto, že jsou založeny na strachu jednotlivce o vlastní život a fyzickou neporušenost, a pak také proto, že vydávají běh společenských událostí („dějiny“) za něco stejně neodvratného jako přírodní proces: hyperdeterminismus je filosofií těchto režimů vlastní. Ve skutečnosti ani jeden z obou argumentů neobstojí: dojde-li k mnoha protestům, režim svou politiku koriguje; vyjádření nesouhlasu nepřivedí nutně smrt. Režim však dokáže namluvit totalitou ovládaným lidem to, čeho ve skutečnosti neumí: v tom spočívá jeho síla. Protestovat nicméně znamená přijmout určité riziko, a je-li morálně správné k tomu druhé vyzývat, nelze jim mít za zlé, že tak nečiní (to člověk může mít za zlé jenom sám sobě).

Gita Serenyová měla dobrý nápad uskutečnit dlouhý rozhovor nejen s bývalým velite-

lem Treblinky, nýbrž také s jeho ženou, Theresou Stanglovou. Jak ona přijala fakt, že povoláním jejího muže je smrt? Tak, že to pokud možno nebrala na vědomí. Že mu nekladla nevhodné otázky. Že se spokojila s jeho zdráhavým vysvětlením, že má na storosti jenom správu, ne zabíjení („Samozřejmě jsem tomu chtěla věřit, že?“, připustí o 30 let později). Že ztotožnila mrtvé děti s vojáky padlými na frontě. Že odmítla uvěřit, že zabíjejí také ženy a děti. Nezbyvá jí, než si svět přizpůsobit, aby mohla dál klidně žít. Říká to sama dost jasně: „Takhle jsem chtěla, potřebovala myslet, takhle jsem musela myslet, abych uchovala náš rodinný život, a chcete-li (...), abych si uchovala zdravý rozum.“ Paní Stanglová má raději pohodlí než pravdu, ale není jediná.

Jakou odpovědnost má tento první kruh nejbližších? Viděli jsme, že původci zla často trpí rozpolcením existence na část veřejnou a část soukromou, které spolu nekomunikují; mohou to být dobří manželé a vynikající otcové. Právě Stangl by rád vystupoval jako otec rodiny o to vzornější, že se tím snaží vyvážit pocit neuspokojení z práce. Jak by se zachoval, kdyby jeho žena naléhala, aby si vybral mezi svým řemeslem a jí? Serenyová se na to této ženy zeptá, a ta pochopí, o co v otázce jde: pokud si myslí, že by byl zvolil jiné řemeslo, musí cítit zodpovědnost za to, co se stalo, protože by tomu byla mohla učinit přítrž. Její reakce je výmluvná. Po důkladném uvážení odpovídá: kdybych ho postavila před volbu Treblinka nebo já, „ano, nakonec by si vybral mně“. O pár hodin později si to však rozmyslí a pošle Serenyové dopis, kde tvrdí opak. Její partnerka z toho vyvodí logický závěr: Pravda je strašná věc, někdy tak strašná, že s ní nedokážeme žít.“ Nejbližší mohli v mnoha případech mäsakrům zabránit, ale neudělali to.

V druhém kruhu kolem původců zla jsou jejich spoluobčané: neznají je sice osobně, patří však ke stejnému společenství. Bývalí vězňové většinou nabyli dojmu, že okolní civilní obyvatelstvo zůstávalo vůči jejich osudu lhostejné; a není důvod jejich svědectví zpochybňovat. V německých táborech pocházeli tito vězni často z nějaké cizí země; naproti tomu v Sovětském Svazu stejně jako v Bulharsku byli domácí; větší pomoci se však kvůli tomu od obyvatelstva nedočkali. Osoby, jichž se to dotýká, to většinou vysvětlují nevědomostí: nevěděli jsme, co se děje uvnitř koncentračních táborů. Tato situace byla předmětem dlouhého a zevrubného zkoumání. Dnes lze vyslovit závěr, že na této omluvě je jistě něco pravdy: jak známo, tajemství je neodmyslitelnou součástí totalitního státu, a může být dosti dobře stráženo; ani sami původci zla často nemají celkový přehled o akci, do níž jsou zapojeni. Na druhou stranu však tábory nejsou neprodyšně izolovány od zbytku země: pracuje se v nich, jsou tudíž součástí širší ekonomické struktury a kontakt s venkovním obyvatelstvem je nevyhnutelný. Vězňů a ostatně i dozorců je ostatně takové množství, že není možné, aby se informace prostřednictvím jejich blízkého okolí nerozšířila. Dá se říci, že pokud obyvatelstvo opravdu nevědělo, co se tam děje, pak proto, že to vědět nechtělo; nelze ovšem každému jednotlivému člověku klást tento nezáměr za vinu.

Peter Župník: Rozhovor / Dialogue

(V Bulharsku se teď /od listopadu 1989, kdy zase existuje svoboda tisku/ hodně mluví o masakrech, k nimž došlo v roce 1944, když se komunisté chopili moci. Ptám se svého otce: Jak si to mohl schvalovat a podporovat komunisty, odpovědné za tyhle masakry? – Nic jsme o tom nevěděli, „odpovídá mi, „to se dělo na vesnici a v hlavním městě se o tom nemluvalo.“ Ale přitom mi vypráví, že od té doby, co vstoupil do Strany, jeho vlastní matka, která žila na venkově, na něj pohlížela se strachem. Mám dojem, že si také vzpomínám, že jedna z nejlepších přítelkyní mé matky byla ženou bývalého předsedy vlády, kterého tehdy zastřelili. Snažil se můj otec opravdu zjistit, co se kolem něj děje? Byl bych to na jeho místě udělal já?)

Vyprávění těch, kteří přežili, jsou podobných příkladů plná. Levi si začne dopisovat s jistým Müllerem, kterého poznal v Osvětimi jako chemika (ne dozorce), a zeptá se ho, jaká byla tehdy jeho reakce na to, co viděl kolem sebe; odpověď zní, že neviděl nic. Neznamená to nutně, že lže. „V té době to byla pro mlčící německou většinu rozšířená technika, spočívající ve snaze vědět co nejméně, a z toho důvodu se na nic neptat.“ Jednotlivé informace „byly umlčovány strachem, ziskuchtivostí, dobrovolnou zaslepeností a hloupostí“. „Pospíchali s nákupy, aby nic neviděli,“ říká jiný svědek. Jevgenija Ginzburgová píše: „Když se dnes člověk podívá zpátky na tu strašnou dobu, nevyhází z údivu nad tou dobrovolnou slepotou: jak to, že lidé neuvažovali nad věcmi, které byly do očí?“ Ona se té úvaze nevyhne: uvědomí si, že podlehla stejnému bludu jako ostatní. Neboť, a to je jedno z poučení vyplývajících z této zkušenosti, víra je silnější, než to, co člověk vidí. Vězni potřebovali věřit, aby si uchovali naději; zapomínali tedy to, o čem je zpravovaly smysly. Svědci potřebovali věřit, aby mohli klidně žít: to, co viděli na Kolymě, neproniklo k jejich vědomí. (...)